

JERZY ADAMCZYK

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II (WSD w Radomiu)

ORCID: 0000-0003-1415-7378

Tytuł kościoła. Refleksja kanonistyczno-liturgiczna

The title of church. A canonical-liturgical reflection

Abstract

This article deals with the title of a church from a canonical-liturgical point of view. The custom of giving churches a title dates back to Christian antiquity. From the fourth century onwards, when consecrating churches, they were given a special title, thereby placing them under the special protection of some saint or the Saviour himself. The ecclesiastical legislator attaching great importance to the title of a church stipulates that “every church should have a title which, after the consecration of the church, cannot be changed”. Churches may have as their title the Blessed Trinity, Jesus Christ, the Holy Spirit, the Blessed Virgin Mary, the Angels, the Saint. Without the approval of the Holy See, a church may not be given the title of a blessed whose celebration is not yet legally recorded in the diocesan calendar. In certain situations, however, the title of a church may be changed, with the consent of the Holy See. Also, when merging and abolishing parishes, the new parish may have a different title from the parish church.

Keywords: church, dedication, title, saint, bishop.

Abstrakt

Artykuł dotyczy tytułu kościoła z punktu widzenia kanoniczno-liturgicznego. Zwyczaj nadawania kościołom tytułu ma swój początek już w chrześcijańskiej starożytności. Od IV w. poświęcając kościoły, nadawano im specjalny tytuł, tym samym oddając je pod szczególną opiekę jakiegoś świętego lub samego Zbawiciela. Prawodawca kościelny, przywią-

zując dużą wagę do tytułu kościoła, stanowi, że „każdy kościół powinien mieć swój tytuł, który po dokonaniu poświęcenia kościoła nie może być zmieniony”. Kościoły mogą mieć za tytuł Najświętszą Trójcę, Jezusa Chrystusa, Ducha Świętego, Najświętszą Maryję Pannę, Aniołów, świętego. Bez zgody Stolicy Apostolskiej nie wolno nadawać kościołowi tytułu błogosławionego, którego obchód nie jest jeszcze wpisany prawnie do kalendarza diecezjalnego. W niektórych sytuacjach jednak tytuł kościoła może być zmieniony za zgodą Stolicy Apostolskiej. Także przy łączeniu i znoszeniu parafii nowa parafia może mieć inny tytuł niż kościół parafialny

Słowa kluczowe: kościół, dedykacja, tytuł, święty, biskup.

Wstęp

Chrystus przez swoją śmierć i zmartwychwstanie stał się prawdziwą i doskonałą świątynią Nowego Przymierza i w ten sposób zgromadził lud Boży nabyty swoją krwią. Ten lud Boży, zgromadzony w jedności Ojca, Syna i Ducha Świętego, jest Kościołem, czyli świątynią Boga, wzniesioną z żywych kamieni, gdzie czci się Ojca w Duchu i prawdzie. Słusznie więc od wieków nazywa się „kościół” również budowlę, w której zbiera się wspólnota chrześcijańska dla słuchania słowa Bożego, wspólnej modlitwy, przyjmowania sakramentów oraz celebracji Eucharystii. Jako widzialna budowla, dom ten jest szczególnym znakiem Kościoła pielgrzymującego na ziemi i obrazem Kościoła tryumfującego w niebie. Jeżeli kościół powstaje jako budynek przeznaczony wyłącznie i na stałe do gromadzenia się ludu Bożego i sprawowania liturgii, należy poświęcić go Bogu w uroczystym obrzędzie, zgodnie ze starożytnym zwyczajem Kościoła¹. Poświęcenie kościoła jest obrzędem jednorazowym i niepowtarzalnym, podobnie jak sakramenty chrztu i bierzmowania. Stąd uroczysta dedykacja kościoła nie jest jedynie ważnym aktem zewnętrznym, kończącym długotrwałe prace i wysiłki miejscowej wspólnoty przy jego budowie, lecz stanowi prawdziwy akt liturgiczny, na mocy którego biskup diecezjalny publicznie i uroczyście oddaje wzniesioną przez ludzi budowlę na świątynię Bożą dla gromadzenia się w niej Kościoła jako ludu Bożego². Wyrazem tego jest umieszczanie w wielu starych kościołach, w miejscach widocznych

¹ Por. Sacra Congregatio pro Sacramentis et Cultu Divino. 2001. *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris*. Typis Polyglottis Vaticanis, tekst polski: 2001. *Pontyfikat rzymski. Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza. Wydanie wzorcowe*, nr 1–2. Katowice: Wydawnictwo św. Jacka (dalej: OPKO).

² Por. Czesław Krakowiak. 1981. „Dedykacja ołtarza według pontyfikału rzymskiego z 1977 r.”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 34 (6): 361–362.

i eksponowanych (często nad głównym wejściem), łacińskiego akronimu D.O.M. (łac. *Deo Optimo Maximo*, „Bogu Najlepszem, Największemu”) – czasem z dodatkiem: *sub invocatione Beati...*, co oznacza, że dany kościół zbudowany jest na chwałę Bogu Najlepszem i Najwyższemu, którą w konkretnym budynku sakralnym oddaje się w sposób szczególny za pośrednictwem określonego świętego. Formuła ta, dzisiaj, niestety, praktycznie porzucona, dobrze podkreśla, że ten konkretny kościół dedykuje się tylko i wyłącznie Bogu, a nie któremuś ze świętych. Święty, którego imię nosi kościół, jest tylko pośrednikiem modlitw zanoszonych do Boga³. Stąd prawodawca kościelny postanawia, że „Każdy kościół, który ma być poświęcony, powinien posiadać tytuł”⁴.

Przedmiotem niniejszego przedłożenia będzie kwestia tytułu kościoła. Powstają w związku z tym pytania: Czy każdy kościół winien posiadać swój tytuł? Kogo za tytuł mogą mieć kościoły? Czy i kiedy błogosławiony może stanowić tytuł kościoła? Jaka jest różnica między patronami miejsc a tytułem kościoła? Czy tytuł kościoła może być zmieniony? Niniejszy artykuł stanowi próbę odpowiedzi na przedstawione pytania – problemy.

1. Problematyka tytułu kościoła w procesie rewizji Kodeksu Prawa Kanonicznego

Budowle sakralne nie należą do wewnętrznej istoty chrześcijaństwa, co jednak nie znaczy, że nie są ważne. Pierwsi chrześcijanie czcili Boga, chociaż nie posiadali kościołów i ołtarzy, udawali się oni także na modlitwę do miejsc żydowskich, jakimi były dziedziniec świątyni jerozolimskiej czy synagogi. Zbierali się w domach prywatnych u jednego czy drugiego brata w jadalni na piętrze (*hyperoon*)⁵.

Tak więc pierwotne kościoły były przede wszystkim zwykłymi domami, specjalnie przeznaczonymi do kultu chrześcijańskiego, do zaspakajania zasad-

³ Por. Paweł Malecha. 2003. „Tytuł kościoła w świetle norm prawa kanonicznego”. Koszalińsko-Kołobrzęskie Wiadomości Diecezjalne 30 (1–3): 74. Tytuł kościoła ma znaczenie analogiczne do imienia chrzcielnego (*ad instar nominis baptismatis*). Sacra Rituum Congregatio. 1934. (27.09.1857). W *Ius Canonicum*. T. 4, Red. Franz Wernz, Pedro Vidal. Rome: Apud Aedes Universitatis Gregorianae, 455, nr 363.

⁴ OPKO, nr 4; *Codex Iuris Canonici. Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983). Tekst polski: 2022. *Kodeks Prawa Kanonicznego. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku*, kan. 1218. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum (dalej: KPK); Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum. 1999. *Notificatio de titulo ecclesiae* (10.02.1999), nr 1, Notitiae 35: 158–159 (dalej: *Notificatio de titulo ecclesiae*).

⁵ Bogusław Nadolski. 1989. *Liturgika*. T. 1: *Liturgika fundamentalna*. Poznań: Pallottinum, 146.

niczych potrzeb wspólnoty chrześcijańskiej. Starożytne domy bardzo dobrze nadawały się do tego celu. Zazwyczaj posiadały: wejście od strony drogi publicznej, dziedziniec otoczony portykami (atrium), kolejny dziedziniec z tyłu oraz zamknięty hol, łazienkę, pokoje dzienne, piwnice, magazyny i wszelkiego rodzaju budynki gospodarcze rozmieszczone wokół wewnętrznych dziedzińców. Wszystko to było potrzebne, aby pomieścić różne kategorie ludzi, którzy tworzyli chrześcijańskie spotkania: katechumenów, wiernych i pokutników, aby pomieścić biskupa i duchownych, którzy pomagali mu w zarządzaniu, aby ulokować i przechowywać dokumenty, księgi i święte naczynia, a także przechowywać odzież, pościel i żywność dla biednych i cudzoziemców. W tamtych, wczesnych czasach, *domus ecclesiae* obejmował wszystkie wymienione elementy. Było to dość skomplikowane: kościół, rezydencja biskupia, refektarz, szpital i hospicjum w jednym kompleksie. Jednakże pomieszczenia specjalnie zarezerwowane dla kultu szybko nabrały szczególnego charakteru. Pozostałe części budynku stopniowo odłączały się od nich i nie dzieliły ich charakteru sakralnego. *Domus ecclesiae* stał się *domus Dei*, miejscem, w którym chrześcijanie spotykali się z Panem, *dominicum*⁶. Idea nadania szczególnej rangi przejściu tych świętych budynków na służbę Bożą była zbyt oczywista, by nie znaleźć wyrazu na wczesnym etapie życia Kościoła. Niezwłocznie po prześladowaniach Dioklecjana zaczęto więc uroczystie poświęcać kościoły⁷.

W pierwszych trzech wiekach nie ma żadnych konkretnych pisemnych relacji o jakiegokolwiek dedykacji kościoła lub przynajmniej o specjalnym akcie liturgicznym tyżącym się tej kwestii. Aby uniknąć poświęcania kościołów zmarłym osobom, które nie były godne takiego zaszczytu, papieże zastrzegli sobie, przynajmniej w prowincji rzymskiej i prawdopodobnie w całej Italii, prawo do zezwalania na poświęcenie nowego kościoła. Tak więc w starej liturgii rzymskiej umieszczono obrzęd konsekracji kościoła, który można również znaleźć w tym samym okresie, z pewnymi miejscowymi wariantami, w Galii. Później obrzęd ten został przyjęty przez Kościół powszechny i znalazł swoje miejsce w *Pontyfikale Rzymskim*⁸.

⁶ Por. Louis Duchesne. 1920⁶. *Origines du culte chrétien. Etude sur la liturgie latine avant Charlemagne*. Paris: E. de Boccard, 420–421.

⁷ Por. Duchesne. 1920⁶. *Origines du culte chrétien. Etude sur la liturgie latine avant Charlemagne*, 421.

⁸ Por. Pietro Amenta. 2000. „The title of churches: some reflections on can. 1218”. *Monitor ecclesiasticus* 125: 110; Ani sakramentarz leoniański, ani sakramentarz papieża Hadriana nie zawierają formuł dedykacji kościołów. Jeszcze około połowy VI w. Kościół rzymski nie posiadał rytuału poświęcania kościołów, o czym świadczy list papieża Vigiliusza do Profuturusa z Bragi (538). Kościół był poświęcany przez sam fakt uroczystego odprawienia w nim Mszy. Około sześćdziesiąt lat później listy św. Grzegorza dość często mówią o poświęcaniu kościołów. W diecezji metropolitalnej papieża żaden wiejski kościół nie mógł być konsekrowany bez jego zezwolenia. Dlatego też

Reskrypt tolerancyjny Konstantyna z 313 r. otworzył nową erę w budownictwie sakralnym. Z funduszków Konstantyna i biskupów powstały nowe budowle, nawiązujące do dawnych królewskich bazylik (styl bazylikowy)⁹.

Zwyczaj nadawania kościołom tytułu ma swój początek już w chrześcijańskiej starożytności. W pierwotnym chrześcijaństwie kościoły określano początkowo mianem: *ecclesia*, *dominicum*, *basilica*, *martyrium*, *titulus*, *domus Dei*, *dominium*, *domus dominica* czy też *aula Dei*. Bardzo wcześnie jednak zaczęto im nadawać jakiś tytuł (wezwanie)¹⁰.

Jeśli chodzi o kwestię tytułu, słowo *titulus* wskazywało na budynki sakralne lub kościoły znajdujące się w obrębie murów Rzymu, do których należała część wiernego ludu zamieszkującego w określonych granicach i do opieki nad którymi papież mianował duchowieństwo lub przynajmniej kapłana. Z biegiem czasu „tytuły” powoli i stopniowo zyskiwały nowe znaczenie, a raczej nowe rozumienie, będące rozszerzeniem poprzedniego, czyli imię świętego lub patrona, pod którego opiekę wierni pragnęli być poddani, lub w najstarszych kościołach imię świętego lub męczennika, na którego grobie zbudowano kościół¹¹.

W Rzymie pobożni chrześcijanie przeznaczali swoje domy na miejsca kultu i konsekwentnie ich domy prywatne stawały się pierwszymi kościołami, w których sprawowano Eucharystię i inne sakramenty. Ponieważ w starożytnym Rzymie takich domów było bardzo dużo, dlatego, aby je odróżnić jeden od drugiego, zaczęto je określać imieniem właściciela, np. dom Tytusa, Damazego, Euzebii itp. Zwyczaj nadawania miejscom kultu tytułu ma więc początkowo charakter praktyczny i służy odróżnieniu jednego kościoła od drugiego. Właściciele pierwszych kościołów to w większości przypadków męczennicy, którzy oddali swoje życie za wiarę. Jest więc jasne, że ich domy z czasem zaczęto określać mianem św. Tytusa, św. Damazego czy też św. Euzebii¹².

Patrocinia, inaczej mówiąc: wezwania świętych patronów kościołów, ołtarzy, miast, instytucji itp., najwcześniej utrwaliły się dla kościołów. Od IV w. poświęcając kościoły, nadawano im specjalny tytuł, tym samym oddając je pod szczególną opiekę jakiegoś świętego lub samego Zbawiciela. W zasadzie pierwotnie wezwania

ceremonie te są często wspomniane w papieskiej korespondencji. *Liber diurnus Romanorum pontificum* zawiera około dwudziestu formuł do tego celu. Duchesne. 1920⁶. *Origines du culte chrétien. Etude sur la liturgie latine avant Charlemagne*, 424–425.

⁹ Nadolski. 1989. *Liturgika*. T. 1: *Liturgika fundamentalna*, 146–147.

¹⁰ Por. Malecha. 2003. „Tytuł kościoła w świetle norm prawa kanonicznego”, 74; Antoni Nowowiejski. 1931. *Ceremoniał parafialny*. Płock: Drukarnia Franciszka Czerwińskiego, 14.

¹¹ Por. Amenta. 2000. „The title of churches: some reflections on can. 1218”, 111.

¹² Por. Malecha. 2003. „Tytuł kościoła w świetle norm prawa kanonicznego”, 74.

łączyły się ściśle z relikwiami umieszczonymi w ołtarzu świątyni. Natomiast kościoły, które takich relikwii nie posiadały, poświęcano Chrystusowi i dedykowano albo wydarzeniom z Jego życia, albo niektórym tajemnicom wiary. Zwyczaj nadawania patrociniów upowszechnił się od VII stulecia wraz z rozpowszechnieniem relikwii, rozwojem kultu świętych i powiększaniem się szeregu świętych patro-nów. Stopniowo traciły jednak one łączność z relikwiami złożonymi w świątyni¹³.

Jest zrozumiałe, że w przeszłości motyw wyboru tytułu kościoła zależał od rozmaitych okoliczności. Znaczenie miał związek świętego z miejscem, w którym wznoszono kościół (np. miejsce urodzenia świętego, jego apostołstwa, męczeństwa czy też cudów dokonanych za jego wstawiennictwem; nie bez znaczenia był też fakt posiadania relikwii, które z całą pewnością ożywiały kult świętego). Także dzisiaj wybór tytułu kościoła podyktowany jest różnymi względami, często podobnymi do tych powyższych¹⁴.

Sprawa tytułu kościoła posiada swoje miejsce w prawie kanonicznym i liturgicznym. A to oznacza, że prawodawca kościelny nadaje kwestii tytułu kościoła znaczącą rolę, poświęcając mu cały kan. 1218 KPK: „Każdy kościół powinien mieć swój tytuł”. W związku z tym należy krótko prześledzić proces kształtowania się przytoczonego kanonu.

Kodeks Prawa kanonicznego z 1917 r. tytułowi kościoła poświęcał kan. 1168 składający się z trzech paragrafów: § 1. *Unaquaeque ecclesia consecrata vel benedicta suum habeat titulum; qui, pernetta ecclesiae dedicatione, mutari nequit.* § 2. *Etiam festum tituli quotannis celebretur ad normas legum liturgicarum.* § 3. *Ecclesiae dedicari Beatissimae nequeunt sine Sedis Apostolicae indulto.* Natomiast kan. 1167 wspomnianego Kodeksu stanowił: *Festum consecrationis ecclesiae quotannis celebretur ad normam legum liturgicarum*¹⁵. W trakcie rewizji KPK przytoczone kanony zostały usunięte z projektu Kodeksu, gdyż konsultorzy jednogłośnie stwierdzili, że należą one do prawa liturgicznego, którym zasadniczo Kodeks nie powinien się zajmować¹⁶. W konsekwencji takiej decyzji Schemat KPK z 1977 r. nie zawierał norm o tytule kościoła¹⁷. Jednak w następnej fazie rewizji KPK we wspomnianym Schemacie

¹³ Dariusz Szymański. 1993. „Wezwania kościołów parafialnych w diecezji krakowskiej w końcu XVI w.”. *Roczniki Humanistyczne* 41 (2): 83.

¹⁴ Por. Malecha. 2003. „Tytuł kościoła w świetle norm prawa kanonicznego”, 75.

¹⁵ Juan Damián Gandía Barber. 2015. „El proceso de redacción de los cánones acerca de las iglesias y oratorios: del Código de 1917 al proyecto de 1977”. *Anuario de Derecho Canónico* 4: 106.

¹⁶ *Omnes Consultores concordant circa suppressionem horum canonum agitur de re liturgica.* *Communicationes* 35 (2003): 69.

¹⁷ Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo. 1977. *Schema canonum Libri IV, De Ecclesiae munere sanctificandi. Pars II: De locis et temporibus sacris deque cultu divino.* Typis Polyglottis Vaticanis. O kościołach traktuje się tu w kan. 8–16.

wprowadzono nowy kanon (10a), aby podkreślić, że każdy kościół powinien mieć swój własny tytuł, którego po poświęceniu nie można zmienić: *Unaquaeque ecclesia suum habeat titulum qui, peracta ecclesiae dedicatione, mutari nequit*¹⁸. Przytoczony kanon Schematu KPK z 1977 r. jest praktycznie identyczny z pierwszym paragrafem kan. 1168 poprzedniego Kodeksu: *Unaquaeque Ecclesia consécrala vel benedicta suum habeat titulum qui, peracta ecclesiae dedicatione, mutari nequit*¹⁹. Usunięto jednakże, co było logiczne, słowa *consecrata vel benedicta*, ponieważ pod wpływem niedawno promulgowanego *Ordo dedicationis Ecclesiae et altaris* konsultorzy ustalili, iż do opisania uroczystego rytu poświęcenia kościoła poprzez namaszczenie olejami będzie używany wyraz „poświęcenie” (dedykacja). Odtąd słowo „konsekracja” zostało zarezerwowane dla błogosławieństwa konstytutywnego osób, a poświęcenie kościoła nazwano dedykacją²⁰. W identycznym brzmieniu tak ustalony kanon przeszedł do Schematu z 1980 r. (kan. 1169), do schematu z 1982 r. (kan. 1218) i do ostatecznego tekstu Kodeksu (kan. 1218)²¹.

2. Konieczność posiadania przez kościół własnego tytułu

Najwyższy prawodawca kościelny, przywiązując dużą wagę do tytułu kościoła, stanowi, że „każdy kościół powinien mieć swój tytuł, który po dokonaniu poświęcenia (dedykacji JA) kościoła nie może być zmieniony”²². Z wyrażenia kodeksowego *unaquaeque ecclesia* wynika, że tytuł swój powinien mieć kościół zarówno poświęcony, jak i pobłogosławiony²³. O konieczności

¹⁸ Communicationes 12 (1980): 335.

¹⁹ KPK/17, kan. 1168 § 1.

²⁰ Dokonując rewizji kan. 1 (KPK/17 1154) Schematu z 1977 r. (definicja miejsc świętych), konsultorzy nawiązali do *Ordo dedicationis Ecclesiae et altaris*, zmieniając termin „konsekracja” na „poświęcenie”, biorąc tym samym pod uwagę terminologię nowo promulgowanego *Ordo*; por. Communicationes 12 (1980): 325; Jean Werckmeister. 1997. „L'édifice culturel en droit canonique catholique”. *Revue de droit canonique* 47 (2): 378; Amenta. 2000. „The title of churches: some reflections on can. 1218”, 1161.

²¹ Por. Juan Damián Gandía Barber. 2016. „El proceso de redacción de los cánones acerca de las iglesias, oratorios y capillas privadas: del proyecto de 1977 al código de derecho canónico”. *Anuario de Derecho Canónico* 5: 55–56. KPK z 1983 r. nie powtarza szczegółowych przepisów Kodeksu z 1917 r., lecz poleca w sprawie tytułu kościoła postępować zgodnie z wytycznymi aktualnych ksiąg liturgicznych; Thomas Richstätter. 1985. *Commentary on the canon 1218*. W *The Code of Canon Law: A Text and Commentary*. Red. James Coriden, Thomas Green, Donald Heintschel, 848–849. New York: Paulis Press, 849.

²² Kan. 1218.

²³ Wyraźnie o tym mówi się w *Notificatio de titulo ecclesiae*, nr 1: „Každy kościół powinien mieć tytuł, przypisany podczas liturgicznego obrzędu poświęcenia lub błogosławieństwa”.

posiadania tytułu przez kościoły mówią także dokumenty prawa liturgicznego. W *Obrzędach poświęcenia kościoła i ołtarza* przypomina się, że „każdy kościół, który ma być poświęcony, powinien posiadać tytuł”²⁴. Identyczny zapis posiada Ceremoniał *liturgicznej posługi biskupów*: „Każdy kościół, który ma być poświęcony, powinien posiadać tytuł”²⁵, czy *Notificatio de titulo ecclesiae* z 1999 r.²⁶

O obowiązku posiadania przez kościół własnego tytułu mówią też pośrednio inne dokumenty liturgiczne. Np. w *Notyfikacji o poświęceniu lub błogosławieństwie kościoła ku czci jakiegoś błogosławionego* postanawia się, że „w takich diecezjach, gdy obchód jakiegoś Błogosławionego został wprowadzony zgodnie z prawem do Kalendarza partykularnego. Biskup diecezjalny może na cześć tego Błogosławionego poświęcać Bogu lub błogosławić kościół zbudowany lub mający być wybudowany na terenie jego diecezji, bez zezwolenia Stolicy Apostolskiej”²⁷.

Wypada dodać, że nadanie kościołowi tytułu jest jedną z ważnych konsekwencji jego błogosławieństwa lub poświęcenia, które faktycznie kończy jego budowę. Ewentualne używanie przed błogosławieństwem lub poświęceniem nazwy kościoła nie stanowi zatem w żaden sposób tytułu, ale zwykłą „nazwę użytkową” (dotyczy to również nazwy ostatecznie ogłoszonej podczas poświęcenia kamienia węgielnego)²⁸.

Gdy chodzi o tytuł, który można nadać kościołowi, to w *Instructio de Calendariis particularibus atque officiorum et Missarum propriis Recognoscendis* stwierdza się: „Kościół może mieć za tytuł Najświętszą Tróję; naszego Pana Jezusa Chrystusa pod wezwaniem tajemnicy Jego życia lub nazwy już wprowadzonej do liturgii; Ducha Świętego; Najświętszą Maryję Pannę, również pod wezwaniem już przyjętym w liturgii, świętych Aniołów; lub wreszcie świętego wpisanego do Mar-

²⁴ OPKO, nr 4.

²⁵ Ceremoniał *liturgicznej posługi biskupów odnowiony zgodnie z postanowieniem świętego Soboru Watykańskiego II* wydany z upoważnienia papieża Jana Pawła II dostosowany do zwyczajów diecezji polskich. Wydanie wzorcowe. 2010. Katowice: Wydawnictwo Księgarni św. Jacka, nr 881 (dalej: Ceremoniał).

²⁶ *Notificatio de titulo ecclesiae*, nr 1.

²⁷ Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum. 1998. *De dedicatione aut benedictione ecclesiae in honorem alicuius Beati* (29.11.1998), nr 2, Notitiae 34: 664; por. Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum. 1999. *Notificatio de cultu Beatorum* (21.05.1999), nr 9, Notitiae 35: 445; Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2001. *Notyfikacja dotycząca niektórych aspektów własnych kalendarzy i tekstów liturgicznych* (20.09.1997), nr 24. Anamnesis 27: 21–30; Święta Kongregacja Kultu Bożego. 2016. *Normy dotyczące ustanawiania patronów* (19.03.1973), nr 2. Anamnesis 85 (2): 15–17.

²⁸ Por. Marino Mosconi. 2000. „Chiesa e chiese: le norme canoniche relative alla costruzione di una nuova chiesa”. *Quaderni di diritto ecclesiale* 13 (3): 266.

tyrologium rzymskiego lub kanonizowanego”²⁹. Opublikowane siedem lat później *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris*, nawiązując do przywołanej instrukcji *Calendaría particularia* z 24 czerwca 1970 r., przypomina, że „każdy kościół, który ma być poświęcony, powinien posiadać tytuł. Tytułem kościoła może być: Przenajświętsza Trójca, Pan nasz Jezus Chrystus pod wezwaniem tajemnicy z Jego życia lub imienia już wprowadzonego do liturgii, Duch Święty, Najświętsza Maryja Panna pod jakimś wezwaniem w liturgii już przyjętym, święci Aniołowie, Święty wpisany w Martyrologium Rzymskim lub umieszczony w prawnie zatwierdzonym Dodatku”³⁰. Prawodawca w *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris* rozstrzyga, że nie może być tytułem kościoła błogosławiony bez specjalnego indultu Stolicy Apostolskiej³¹. Normę tę jednak po latach zmieniono. Argumentowano to w następujący sposób: „Dla dobra duchowego wiernych, zwłaszcza w miejscach, gdzie brakuje kościołów, wielu biskupów diecezjalnych już od dłuższego czasu prosiło Stolicę Apostolską, aby móc poświęcać Bogu nową świątynię ku czci jakiegoś Błogosławionego, mającego szczególny związek z diecezją. Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, po dojrzałym rozważeniu sprawy, wychodząc naprzeciw ordynariuszom, do których kompetencji należy kierowanie liturgią na ich terytorium, postanawia co następuje oraz przekazuje do wiadomości co do poświęcania niektórych kościołów na cześć Błogosławionych”³². Konsekwentnie postanowiono, że do biskupa diecezjalnego należy przedstawienie prośby do Stolicy Apostolskiej, aby do kalendarza partykularnego jego diecezji został wpisany jakiś błogosławiony, który z tej diecezji pochodził, przebywał na jej terenie dłuższy czas, prowadził działalność apostolską, zmarł lub został pochowany. W tych diecezjach, gdy obchód jakiegoś błogosławionego został wprowadzony zgodnie z prawem do kalendarza partykularnego, biskup diecezjalny może na cześć tego błogosławionego poświęcać Bogu lub błogosławić kościół zbudowany lub mający być wybudowany na terenie jego diecezji bez zezwolenia Stolicy Apostolskiej³³. Analogicznie przypomina się w *Ceremoniale liturgiczej posługi biskupów*: „tytułem kościoła może być (...) błogosławiony umieszczony już w lokalnym kalen-

²⁹ Sacrae Congregationis pro Cultu Divino. 1970. *Instructio de Calendariis particularibus atque officiorum et Missarum propriis Recognoscendis* (24.06.1970), nr 34, Notitiae 6: 348–370.

³⁰ OPKO, nr 4; por. Ceremoniał, nr 881.

³¹ Por. OPKO, nr 4. Według Konstytucji apostolskiej *Pastor bonus*, art. 69, kompetentna była w tej kwestii Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. Po reformie Kurii rzymskiej przez papieża Franciszka, takie kompetencje posiada Dykasteria ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. Francesco P.P. (2022). „Costituzione Apostolica sulla Curia Romana e il suo servizio alla Chiesa nel mondo Praedicare Evangelium”. *Communicationes* 54 (1): 9–81, art. 94.

³² *De dedicatione aut benedictione ecclesiae in honorem alicuius Beati* (29.11.1998), Wstęp.

³³ *De dedicatione aut benedictione ecclesiae in honorem alicuius Beati*, nr 1–2.

darzu”³⁴. Podobnie stwierdza się w *Notificatio de cultu Beatorum*: „Aby błogosławiony mógł zostać ustanowiony patronem kościoła, wymagany jest indult Stolicy Apostolskiej, chyba że jego wspomnienie zostało już dodane do kalendarza partykularnego; w takiej sytuacji indult nie jest wymagany”³⁵.

Prawodawca w *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris* nadmienia, że „tytuł kościoła powinien być tylko jeden, z wyjątkiem tych Świętych, którzy razem są umieszczeni w kalendarzu”³⁶.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. w kan. 1168 § 2 stanowił, że święto tytułu kościoła ma być obchodzone co roku według przepisów liturgicznych. Obecny KPK nie zajmuje się tą kwestią. Zgodnie z instrukcją *Calendaría particularia* z 24 czerwca 1970 r.: „Obchody własne każdego kościoła są następujące: (...) – uroczystość tytułu”³⁷. Warto dodać, że święto tytułu kościoła nie ma rangi święta nakazanego, nie ma też osobnego przepisu, aby to święto obchodzić. Paweł Malecha zauważa, że „jeżeli święto tytułu obchodzone jest w bazylikach mniejszych, w kościele katedralnym, konkatedralnym, w sanktuarium i w kościele parafialnym, wierni mogą zyskać odpust zupełny. Nie można natomiast zyskać odpustu zupełnego ani też częściowego, jak niekiedy bywa to błędnie interpretowane, w przypadku święta tytułu w kościele filialnym, rektorskim czy też w kaplicy”³⁸.

Wypada jednak dodać, że „uroczystość tytułów Najśw. Maryi Panny, które nie znajdują się w kalendarzu ogólnym lub partykularnym, należy obchodzić albo 15 sierpnia, albo w innym dniu, w którym w tych kalendarzach wyznaczony jest obchód Najśw. Maryi Panny, bardziej odpowiadający danemu tytułowi, np. ze względu na okres częstszych pielgrzymek wiernych, ze względu na tradycje ludowe itp.”³⁹.

Warto zauważyć, że nazwa parafii ma być zasadniczo zgodna z tytułem kościoła parafialnego, co dopuszcza pewne wyjątki. Patronem parafii, czyli orędownikiem i obrońcą u Boga, winna być osoba stworzona, a więc Najświętsza Maryja Panna, święci Aniołowie, święty lub błogosławiony. Zawsze zatem wyklucza się

³⁴ Ceremoniał, nr 881.

³⁵ *Notificatio de cultu Beatorum* (21.05.1999), nr 9; por. Antonio Benlloch Poveda. Red. 1992⁵. *Código de Derecho Canónico. Edición bilingüe, fuentes y comentarios*. Valencia: Edicep, 961.

³⁶ OPKO, nr 4; Ceremoniał, nr 881; *Notificatio de titulo ecclesiae*, nr 3.

³⁷ *Instructio de Calendariis particularibus*, nr 10; por. *Notyfikacja dotycząca niektórych aspektów własnych kalendarzy i tekstów liturgicznych*, nr 24.

³⁸ Malecha. 2003. „Tytuł kościoła w świetle norm prawa kanonicznego”, 76.

³⁹ *Instructio de Calendariis particularibus*, nr 35; por. John Huels. 2000. *Commentary on canon 1218. W New Commentary on the Code of Canon Law*. Red. John Beal, James Coriden, Thomas Green, 1431. New York: Paulis Press.

Najświętszą Trójcę i Osoby Boskie. Należy odróżniać patronów miejsca od tytułu jakiegoś kościoła; mogą być ci sami, ale niekoniecznie⁴⁰.

Wypada przypomnieć, że nie należy utożsamiać kościoła parafialnego z parafią. Kościół parafialny jest miejscem świętym, podczas gdy parafia nie jest miejscem fizycznym, chociaż terytorium stanowi element identyfikujący wspólnotę wiernych zwanej parafią. W świetle nauczania Soboru Watykańskiego II Kodeks Prawa Kanonicznego definiuje parafię jako „określoną wspólnotę wiernych utworzoną na sposób stały w Kościele partykularnym”⁴¹. Stąd też parafia jest utożsamiana z ludźmi, a nie z miejscem, mimo że parafie zazwyczaj mają charakter terytorialny (kan. 518). W rzeczywistości w kanonach o parafiach (kan. 515 i następne) nie ma wzmianki o kościołach parafialnych, co jest zrozumiałe, ponieważ przedmiotem zainteresowania prawodawcy jest lud Boży, tj. Kościół jako wspólnota wiernych i część całego ludu Bożego (*portio populi Dei*), czyli diecezje i parafie⁴².

3. Zmiana tytułu kościoła

Prawodawca powszechny w kan. 1218 KPK przypominając, że każdy kościół powinien mieć swój tytuł, jednocześnie dodaje, że po dokonaniu poświęcenia kościoła ów tytuł nie może być zmieniony. Jest to ogólna i stosunkowo kategoryczna zasada. W *Notificatio de titulo ecclesiae* przypomina się, że „każdy kościół powinien mieć tytuł, przypisany podczas liturgicznego obrzędu poświęcenia lub błogosławieństwa”⁴³. A więc tytuł jest prawnie przypisany podczas liturgicznego obrzędu poświęcenia lub błogosławieństwa kościoła.

Tytuł kościoła zasadniczo powinien być wybrany już w momencie położenia kamienia węgielnego i później, czyli podczas obrzędu poświęcenia lub pobłogosławienia kościoła, potwierdzony. Tytuł ten biskup zwykle określa, wydając zezwolenie na budowę kościoła. Stąd już podczas obrzędu błogosławieństwa i położenia kamienia węgielnego wiadomo, jaki tytuł będzie miał nowo wybudowany kościół⁴⁴. Tytułu tego nie wolno zmieniać po poświęceniu kościoła, co oznacza,

⁴⁰ Por. *Notificatio de titulo ecclesiae*, nr 7–8, 10; por. Amenta. 2000. „The title of churches: some reflections on can. 1218”, 114.

⁴¹ Kan. 515 § 1.

⁴² Por. Amenta. 2000. „The title of churches: some reflections on can. 1218”, 114–115.

⁴³ *Notificatio de titulo ecclesiae*, nr 1.

⁴⁴ Potwierdzają to następujące słowa: „Biskup diecezjalny może na cześć tego Błogosławionego poświęcać Bogu lub błogosławić kościół zbudowany lub mający być wybudowany na terenie jego diecezji”; *De dedicatione aut benedictione ecclesiae in honorem alicuius Beati*, nr 2.

że przed poświęceniem kościoła oraz przed i po pobłogosławieniu kościoła, jeśli zachodzą ważne racje, tytuł może być zmieniony⁴⁵.

Tak zatem po dokonaniu poświęcenia kościoła jego tytuł nie może być zmieniony⁴⁶. Prawo liturgiczne nieco łagodzi przytoczoną normę i daje możliwość zmiany tytułu kościoła dedykowanego: „chyba że, ze względu na poważne przyczyny, zostanie na to wydana wyraźna zgoda Stolicy Apostolskiej”⁴⁷. Jeśli jednak tytuł został przypisany podczas błogosławieństwa kościoła, zgodnie z *Obrzędami poświęcenia kościoła*, w tym przypadku może on zostać zmieniony przez biskupa diecezjalnego⁴⁸ po dokładnym rozważeniu wszystkich racji i ze względu na poważną przyczynę⁴⁹.

Ale co będzie, jeśli np. konkretny kościół parafialny już dedykowany zostanie całkowicie zniszczony przez powódź lub pożar, jeżeli nie nadaje się już w żaden sposób do sprawowania kultu Bożego i nie ma możliwości przywrócenia go do dawnego stanu?⁵⁰ W takim przypadku biskup z pewnością może zorganizować rozbiórkę tego, co pozostało z kościoła, a następnie nakazać zbudować nowy kościół na jego miejsce. Jeśli tak zdecyduje, nie ma powodu, dla którego nowy budynek kościoła musi mieć taki sam tytuł jak pierwotny. Oczywiście, aby uniknąć zamieszania wśród wiernych, może mieć sens zastąpienie starego, zniszczonego kościoła całkowicie nowym kościołem, który również będzie nosił ten sam tytuł. Ale ponieważ wzniesiono nowy budynek, można zgodnie z prawem nadać mu inny tytuł⁵¹.

Należy jednak zwrócić uwagę na rozróżnienie między tytułem dedykowanego kościoła a nazwą parafii. W *Notificatio de titulo ecclesiae* z 1999 r. postanawia się: „Nazwa parafii ma być zasadniczo zgodna z tytułem kościoła parafial-

⁴⁵ Tadeusz Pawluk. 1986. „Miejsca święte w świetle Kodeksu Jana Pawła II”. Wiadomości Urzędowe Diecezji Opolskiej 41 (1–2): 34; por. Józef Krukowski. 2002³. Komentarz do kan. 1218. W *Comentario exegético al Código de Derecho Canónico*. T. 3. Cz. 2. Red. Ángel Marzoa, Jorge Miras, Rafael Rodríguez-Ocaña, 1825. Pamplona: Euns. Ediciones Universidad de Navarra.

⁴⁶ Kan. 1218. W *Normach dotyczących ustanawiania patronów* Święta Kongregacja Kultu Bożego wyraźnie odróżnia się patrona od tytułu lub wezwania jakiegoś kościoła (nr 2). Wynika z tego, że zmiana patrona parafii nie ma nic wspólnego ze zmianą tytułu kościoła parafialnego. Z drugiej strony, gdyby nazwa parafii i tytuł kościoła były takie same, w tym przypadku nawet zmiana nazwy parafii byłaby zabroniona przez Kodeks; por. Amenta. 2000. „The title of churches: some reflections on can. 1218”, 116.

⁴⁷ *Notificatio de titulo ecclesiae*, nr 5.

⁴⁸ Por. kan. 381 § 1.

⁴⁹ *Notificatio de titulo ecclesiae*, nr 6.

⁵⁰ Por. kan. 1222 § 1.

⁵¹ Por. Cathy Caridi. 2023. „Why Can't You Change the Name of a Church?”. Canon Law Made Easy. Church Law for Normal People. (13.07.2024) <https://canonlawmadeeasy.com/2023/09/14/>.

nego”⁵², czyli mogą zaistnieć okoliczności, w których parafia będzie miała inny tytuł niż kościół parafialny. Sytuacja taka może mieć miejsce przy znoszeniu czy łączeniu parafii⁵³. We współczesnej rzeczywistości, z którą Kościół musi się mierzyć, istnieje potrzeba łączenia czy znoszenia parafii. Czasami jest to konieczne z powodów czysto demograficznych: być może przed laty dany region był zamieszkały przez dużą liczbę katolików, co wymagało tworzenia wielu parafii na stosunkowo niewielkim obszarze. Ale obecnie ludzie w dużej mierze wyprowadzili się, a kościoły są prawie puste z powodu małej liczby wiernych (a tych nielicznych, którzy pozostali, nie stać na jego utrzymanie). W innych przypadkach poważny niedobór duchowieństwa parafialnego uniemożliwia biskupowi diecezjalnemu przydzielenie proboszcza do każdej parafii, więc parafie muszą się zadowolić posługą tylko jednego prezbitera, którą pełni w dwóch (lub nawet więcej) różnych kościołach. W takich sytuacjach sensowna jest restrukturyzacja diecezji polegająca na zmniejszeniu liczby parafii. To z kolei oznacza, że w niektórych parafiach będzie więcej niż jeden kościół, z których każdy zachowa swój pierwotny tytuł⁵⁴.

Można sobie wyobrazić, że parafia pod wezwaniem św. X zostaje połączona z parafią pod wezwaniem św. Y. Żaden z budynków kościelnych nie zostanie zamknięty: proboszcz zamierza odprawiać Msze św. w dni powszednie w kościele św. X, a niedzielne w kościele św. Y., gwarantując tym samym, że oba budynki kościelne są regularnie wykorzystywane do sprawowania kultu. Biskup może nadać nowej parafii tytuł św. X i Y, ale może też nazwać nową parafię zupełnie inaczej, np. nadać jej tytuł niedawno kanonizowanego świętego, takiego jak „Święta Teresa z Kalkuty” lub „Święty Jan Paweł II”. Niezależnie od nazwy nadanej parafii, biskup diecezjalny musi wydać dekret wyraźnie stwierdzający, że dawne parafie św. X i Y już nie istnieją, ponieważ je likwiduje, i że ich terytoria są teraz włączone do nowej parafii⁵⁵. W takim przypadku oba kościoły zachowują swoje ty-

⁵² *Notificatio de titulo ecclesiae*, nr 7.

⁵³ Kan. 515 § 2: „Erygowanie parafii, znoszenie ich albo dokonywanie w nich zmian należy wyłącznie do biskupa diecezjalnego, który nie może erygować parafii albo ich znosić, ani dokonywać w nich poważnych zmian bez wysłuchania rady kapłańskiej”; „Odnosnymi kanonami (w kwestii likwidacji czy znaczących zmian parafii JA) są przede wszystkim kan. 515, a także kanony: 50, 51, 120, 121, 122, 123, 127 i 166. Parafia jest wspólnotą wiernych, która będąc osobą prawną *ipso iure*, jest ze swej natury wieczysta (por. kan. 120 § 1 i kan. 515 §§ 1 i 3). Nie może ona zostać zlikwidowana, ani nawet znacząco zmieniona bez słusznej przyczyny”. Zob. Congregation for the Clergy. 2013. „Circular Letter and Procedural Guidelines for the Modification of Parishes and the Closure, Relegation and Alienation of Churches” (30 April 2013), nr 1 a-b. *The Jurist* 73: 211–219.

⁵⁴ Por. Caridi. 2023. „Why Can’t You Change the Name of a Church?”.

⁵⁵ „Przy ustalaniu, czy istnieje wymagana słuszna przyczyna w przypadku modyfikacji parafii (por. kan. 515 § 2), (...) każdy przypadek należy rozpatrywać oddzielnie. Chociaż biskup może wziąć pod uwagę potrzeby okolicznych parafii, a nawet całej diecezji, zawsze musi umotywiać

tuły, z których żaden nie odpowiada nazwie nowej parafii. Z kanonicznego punktu widzenia jest to działanie legalne. W KPK z 1983 r. nie uwzględnia się takich możliwości, gdyż w 1983 r., kiedy obecny Kodeks został promulgowany, łączenie w ten sposób parafii nie stało się jeszcze tak powszechnym zjawiskiem, wymagającym wyjaśnienia, co można w takiej sytuacji, a czego nie należy czynić⁵⁶. Jest zrozumiałe, że coraz częstsze występowanie takich fuzji parafii skłoniło ówczesną Kongregację ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów (obecnie Dykasteria ds. Kultu Bożego) do wydania w 1999 r. notyfikacji *Omnis ecclesia titulum*, zawierającej wytyczne dotyczące takich sytuacji, w której prawodawca stwierdza, jak następuje: „Jeśli w miejsce różnych zniesionych parafii zostaje erygowana jedna nowa, winna mieć własny kościół parafialny, który jeśli nie jest budynkiem nowo wzniesionym, może zachować dotychczasowy tytuł. Także kościoły parafii zniesionych, które czasem uważa się za «współparafialne», zachowują swe własne tytuły. Jeśli kilka parafii łączy się w ten sposób, że powstaje z nich jedna nowa, wolno, z racji duszpasterskich, ustanowić dla niej nowe wezwanie, różne od tytułu kościoła parafialnego”⁵⁷.

Bibliografia

- Ceremoniał liturgicznej posługi biskupów odnowiony zgodnie z postanowieniem świętego Soboru Watykańskiego II wydany z upoważnienia papieża Jana Pawła II dostosowany do zwyczajów diecezji polskich. Wydanie wzorcowe. 2010. Katowice: Wydawnictwo Księgarni św. Jacka.
- Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus* (27.05.1917). 1917. „Acta Apostolicae Sedis” 9, cz. 2: 1–593.
- Codex Iuris Canonici. Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983); tekst polski: 2022. *Kodeks Prawa Kanonicznego. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku*. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum.

swój dekret przyczyną, która jest specyficzna, (...) dla danej parafii lub kościoła”. Congregation for the Clergy. 2013. „Circular Letter and Procedural Guidelines for the Modification of Parishes and the Closure”. *Entrance*.

⁵⁶ Por. Clergy. 2013. „Circular Letter and Procedural Guidelines for the Modification of Parishes and the Closure”. *Entrance*.

⁵⁷ *Notificatio de titulo ecclesiae*, nr 11–12; por. Huels. 2000. Commentary on canon 1218, 1431. Trzeba zauważyć, że w polskim tłumaczeniu nieprecyzyjnie przełożono łacińską frazę oryginalnego tekstu z *Notificatio de titulo ecclesiae*, nr 11: *titulum hucusque vigentem retinet* (nadal zachowuje obowiązujący tytuł) na: „może zachować dotychczasowy tytuł”. Polskie tłumaczenie sugerowałoby, że pozostawienie dawnego tytułu jest tylko fakultatywne. *Anamnesis*. 2021 (1), 40, nr 11.

- Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum. 1998. *De dedicatione aut benedictione ecclesiae in honorem alicuius Beati* (29.11.1998). Notitiae 34: 664.
- Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum. 1999. *Notificatio de titulo ecclesiae* (10.02.1999). Notitiae 35: 158–159.
- Congregatio de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum. 1999. *Notificatio de cultu Beatorum* (21.05.1999). Notitiae 35: 445.
- Congregation for the Clergy. 2013. *Circular Letter and Procedural Guidelines for the Modification of Parishes and the Closure, Relegation and Alienation of Churches* (30.04.2013). The Jurist 73: 211–219.
- Francesco P.P. (2022). Costituzione Apostolica sulla Curia Romana e il suo servizio alla Chiesa nel mondo Praedicate Evangelium. Communicationes 54 (1): 9–81.
- Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo. 1977. Schema canonum Libri IV, *De Ecclesiae munere sanctificandi*, pars II, *De locis et temporibus sacris deque cultu divino*. Typis Polyglottis Vaticanis.
- Sacra Congregatio pro Sacramentis et Cultu Divino. 2001. *Ordo dedicationis ecclesiae et altaris*. 1977. Typis Polyglottis Vaticanis; tekst polski: *Pontyfikat rzymski. Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza*, wydanie wzorcowe, Katowice.
- Sacra Rituum Congregatio. 1934. (27 Septembre 1857). W *Ius Canonicum*: T. 4, Red. Franz Wernz, Pedro Vidal. Rome: Apud Aedes Universitatis Gregorianae, Romae, 1934.
- Sacrae Congregationis pro Cultu Divino. 1970. *Instructio de Calendariis particularibus atque officiorum et Missarum propriis Recognoscendis* (24 Iunii 1970), Notitiae 6: 348–370, tekst polski: W Posoborowe prawodawstwo kościelne. 1971. Red. Edward Szafrowski. T. 3, z. 2, Warszawa. Wydawnictwo Akademii teologii katolickiej.
- Kongregacja ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. 2001. *Notyfikacja dotycząca niektórych aspektów własnych kalendarzy i tekstów liturgicznych* (20 września 1997), Anamnesis 27: 21–30.
- Święta Kongregacja Kultu Bożego. 2016. *Normy dotyczące ustanawiania patronów* (19 marca 1973). Anamnesis 85 (2): 15–17.
- Amenta Pietro. 2000. „The title of churches: some reflections on can. 1218”. Monitor ecclesiasticus 125: 109–119.
- Cathy Caridi. 2023. „Why Can’t You Change the Name of a Church?”. Canon Law Made Easy. Church Law for Normal People. (13.07.2024) <https://canonlawmadeeasy.com/2023/09/14/>.
- Duchesne Louis. 1920⁶. *Origines du culte chrétien. Etude sur la liturgie latine avant Charlemagne*. Paris: E. de Boccard.
- Gandía Barber Juan Damián. 2015. „El proceso de redacción de los cánones acerca de las iglesias y oratorios: del Código de 1917 al proyecto de 1977”. Anuario de Derecho Canónico 4: 71–147.

- Gandía Barber Juan Damián. 2016. „El proceso de redacción de los cánones acerca de las iglesias, oratorios y capillas privadas: del proyecto de 1977 al código de derecho canónico”. *Anuario de Derecho Canónico* 5: 41–77.
- Huels John. 2000. *Commentary on canon 1218*. W: *New Commentary on the Code of Canon Law*. Red. John Beal, James Coriden, Thomas Green, 1430–1431. New York: Paulis Press.
- Krakowiak Czesław. 1981. „Dedykacja ołtarza według pontyfikatu rzymskiego z 1977 r.”. *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 34 (6): 361–372.
- Krukowski Józef. 2002³. Komentarz do kan. 1218. W *Comentario exegetico al Código de Derecho Canónico*. T. 3. Cz. 2. Red. Ángel Marzoa, Jorge Miras, Rafael Rodríguez-Ocaña, 1825. Pamplona: Euns. Ediciones Universidad de Navarra.
- Malecha Paweł. 2003. „Tytuł kościoła w świetle norm prawa kanonicznego”. *Koszalińsko-Koło-brzeskie Wiadomości Diecezjalne* 30 (1–3): 74–77.
- Mosconi Marino. 2000. „Chiesa e chiese: le norme canoniche relative alla costruzione di una nuova chiesa”. *Quaderni di diritto ecclesiale* 13 (2): 248–267.
- Nadolski Bogusław. 1989. *Liturgika*. T. 1: *Liturgika fundamentalna*. Poznań: Pallottinum.
- Nowowiejski Antoni. 1931. *Ceremoniał parafialny*. Płock: Drukarnia Franciszka Czerwińskiego.
- Pawluk Tadeusz. 1986. „Miejsca święte w świetle Kodeksu Jana Pawła II”. *Wiadomości Urzędowe Diecezji Opolskiej* 41 (1–2): 26–43.
- Richstatter Thomas. 1985. *Commentary on the canon 1218*. W *The Code of Canon Law: A Text and Commentary*. Red. James Coriden, Thomas Green, Donald. Heintschel, 848–849. New York: Paulis Press.
- Szymański Dariusz. 1993. „Wezwania kościołów parafialnych w diecezji krakowskiej w końcu XVI w.”. *Roczniki Humanistyczne* 41 (2): 83–159.
- Werckmeister Jean. 1997. „L'édifice culturel en droit canonique catholique”. *Revue de droit canonique* 47 (2): 373–382.

JERZY ADAMCZYK, dr hab. prawa kanonicznego; wykładowca KUL (WSD w Radomiu); zainteresowania naukowe: prawo o posłudze nauczania i uświęcania, prawo małżeńskie i ustój hierarchiczny Kościoła;

E-mail: ksjerzyad@wp.pl